

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:4 • 2003

Översikt

Fascismen och kvinnorna – misogynt förtryck eller kvinnlighetens förverkligande?

Av Lena Berggren

Martin Durham, *Women and Fascism*, Routledge, London 1998. 199 s.

Julie V Gottlieb, *Feminine Fascism. Women in Britain's Fascist Movement 1923–1945*, I B Tauris, London 2000. 392 s.

Jill Stephenson, *Women in Nazi Germany*, Longman, Harlow 2001. 212 s.

Forskningen om kvinnorna inom den europeiska fascismen har under hela efterkrigstiden varit ytterst knapphändig, och kvinnligt engagemang i fascistiska rörelser har oftast setts som en politisk paradox, främst beroende på att fascismen oftast har beskrivits som extremt misogyn och traditionalistisk i sin syn på förhållandet mellan könen. En del av denna slagsida kan förklaras med att det främsta studieobjektet varit Nazityskland och den tyska nationalsocialismen, vilken ideologiskt på många sätt, alltså inte bara vad gäller kvinnosynen, var betydligt mer traditionalistisk än många andra fascistiska rörelser. Det nazityska exemplet har emellertid fått stå som exempel för förhållandet mellan fascism och kvinnor i allmänhet, och detta förhållande har ofta beskrivits i termer av förenklade offermodeller. Det var först 1987, då Claudia Koonz numera klassiska arbete *Mothers in the Fatherland* gavs ut, som offermodellen som beskrivning av förhållandet mellan kvinnor och fascism började utmanas på allvar, trots att även Koonz fokuserar på Nazityskland.

Koonz anlägger ett delvis nytt perspektiv på förhållandet mellan fascism och kvinnor, och istället för att koncentrera sig på hur kvinnorna drabbades av fascismen och dess kvinnosyn, alltså blev offer för fascismen, undersöker hon hur tyska kvinnor på olika sätt stödde den tyska nazismen och den nazityska regimen. Koonz komplicerar också offermodellen genom att påpeka att kvinnor drabbades mycket olika av den nazistiska politiken. Bland annat lyfter hon fram de skillnader som fanns mellan protestantiska och katolska kvin-

nor i Tyskland, och den fundamentala skillnad som fanns mellan så kallade ariska kvinnor och judiska. Koonz understryker att kvinnorna i Nazityskland på olika nivåer faktiskt bidrog till att den tyska nazismen kunde växa sig så stark och att kvinnorna inte alls var genomgående marginaliserade till följd av att de var kvinnor, utan tvärtom ägde tillträde till en exklusivt kvinnlig offentlighet.

De slutsatser som Koonz lanserade fick emellertid inte stå oemotsagda, och efter att boken fått en mycket kritisk recension av den tyska forskaren Giesela Bock vidtog en bitvis hetsig debatt mellan framför allt Koonz och Bock. Den springande punkten i Koonz bok var inte i och för sig att hon lyfte fram att kvinnor aktivt stödde nazismen i Tyskland, detta hade även exempelvis Jill Stephenson gjort tidigare. Men medan Stephenson lyfte fram en i grunden traditionalistisk syn på familjen och förhållandet mellan könen och den mycket starka antisocialismen inom nazismen som de främsta ideologiska lockelserna för kvinnor, öppnar Koonz för en annan tolkning. Hon menar nämligen att nazismen för många kvinnor innebar en möjlighet att bryta sig ur den manliga kontrollen och den privata sfären, i och med att nazismen skapade utrymme för konstruktionen av en exklusivt kvinnlig offentlig sfär utanför hemmet, där modersrollen utvidgades till att omfatta inte bara familjen utan hela samhället. Detta innebar att nazistiska kvinnor, utan att överge en strikt och ideologiskt fundamental dikotomisering mellan könen, bereddes en möjlighet att faktiskt överskrida kvinnlighetens traditionella gränser genom att marschera, bedriva propaganda och organisera möten och andra aktiviteter.

Efter Koonz banbrytande arbete har emellertid inte mycket hänt inom detta fält förrän under senare år, och ännu idag råder delade meningar om hur problemet med kvinnliga fascister skall tacklas. I många fall vilar forskningen fortfarande på en felsyn, som ytterst grundar sig på ett särartstänkande – att kvinnor på något sätt per definition, genom sin inneboende godhet eller moderlighet, skulle vara mer resistenta mot fascism än män – vilket förstärker bilden av kvinnorna som någon form av offer. Kvinnligt engagemang för fascismen eller kvinnlig uppslutning bakom den fascistiska ideologin kan därigenom bortförklaras, antingen med att kvinnorna "utsattes" för fascismen, att de "lurades" in i den, eller att de saknade förmågan att se fascismen i hela dess vidd. Det stora problemet med detta synsätt är, att denna grupp av kvinnor betraktas som objekt i historien, snarare än som de aktivt agerande subjekt de faktiskt var.

Ytterligare en fördom som florerar om kvinnor inom fascismen är, att kvinnorna begränsade både sin aktivitet och sitt tänkande till vad som i generella termer skulle kunna kallas "den kvinnliga sfären", och att deras inflytande inom såväl partiverksamheten som ideologitvecklingen därför förblev marginell. Det är otvivelaktigt så, att kvinnors möjligheter till politisk aktivitet var begränsade i Nazityskland, liksom inom fascismen i stort, eftersom fascismen i sin syn på förhållandet mellan könen utgår från en föreställning om en könsmässig komplementaritet. Men kvinnors möjligheter till politiskt inflytande och aktivitet begränsades också av det faktum att fascismen är en totalitär ideologi, något som även begränsar mäns möjligheter. Det finns däremot ingen automatik som säger att bara för att kvinnors faktiska aktiva handlingsutrymme var begränsat, så reducerades även deras tankemässiga handlingsutrymme på motsvarande sätt. Det är med andra ord inte givet att kvinnliga fascister bara hade åsikter om förhållandet mellan könen, eller om förment typiskt kvinnliga frågor som familjepolitik, socialpolitik och liknande, eller att kvinnofrågan med nödvändighet var det som attraherade kvinnorna i fascismen. Det finns åtskilliga exempel i det svenska källmaterialet på att det faktiskt var andra frågor, exempelvis den ultranationalistiska hållningen, rasideologin, den ekonomiska politiken eller kraven på ett starkt försvar som lockade i första hand. Tyvärr utgår dock mycket av den existerande forskningen om kvinnor och fascism från, att kvinnor inte bara tvingades agera utifrån könsbestämda mönster, utan att de även tänkte köns-specifikt. Även detta förminskar dessa kvinnor som historiska aktörer på ett sätt som inte är acceptabelt. Här finns också det stora problemet med Koonz arbete. Även om Koonz alltså öppnade många nya dörrar, begränsas hennes arbete ändå av att hon först och främst ser de nazistiska kvinnorna som kvinnor, inte som aktiva politiska subjekt.

Sett i detta perspektiv är det därför ytterst glädjande att ny forskning, där kvinnorna inom fascismen mer och mer tillåts framträda som aktiva subjekt, har börjat dyka upp under senare år. Det är också glädjande att fokus även har börjat flyttas från Tyskland och Italien till andra europeiska länder, och framför allt är det Storbritannien som har studerats. Martin Durhams *Women and Fascism* från 1998 inleds visserligen med ett översiktligt kapitel om kvinnor i Nazityskland och det Fascistiska Italien, men bokens tyngdpunkt ligger på brittiskt material.

Utöver att Durham vidgar de gängse geografiska ramarna är en av de stora styrkorna med hans studie att den har ett mer longitudinellt perspektiv än

vad som är brukligt, i och med att han inte avbryter sin framställning 1945. Istället följer han synen på "kvinnofrågorna" och det kvinnliga engagemanget inom den brittiska fascismen fram till nutiden genom framför allt British National Party och National Front. Den brittiska efterkrigsfascismen placeras dock i sin europeiska kontext, och Durham gör några nedslag som speglar kvinnlig aktivism och synen på förhållandet mellan könen även i andra europeiska länder under efterkrigstiden, framför allt i det franska Front National, det tyska Republikanerpartiet, samt det italienska MSI.

Durhams bok kan sägas ligga rätt väl i linje med Koonz arbete, och han utmanar följaktligen synen på kvinnorna som offer för en patriarkal ordning som skuffar undan dem i hemmets privata sfär. Inledningsvis understryker Durham, att forskning om förhållandet mellan fascism och kvinnor måste brytas ner i två separata men samspelande frågeställningar eller problemområden, nämligen för det första fascismens kvinnoyn, och för det andra kvinnligt engagemang i fascistiska rörelser. För Durham verkar det vara närmast en självklarhet att kvinnor, liksom män, i allmänhet gör ett aktivt val att ansluta sig till fascistiska rörelser. Samtidigt påpekar han att fascismens karismatiska inslag inte ska underskattas för att förklara fascismens attraktionskraft, men att denna attraktionskraft högst sannolikt var lika effektiv på män som kvinnor, och därigenom blir närmast könsneutral. Han understryker också kraftfullt att det inte går att beskriva en entydig fascistisk kvinnoyn, dels eftersom fascismen omfattar olika ideologiska varianter, dels eftersom mellankrigstidens och dagens fascism och ultranationalism har helt olika kontexter att agera mot. Det går heller inte att hitta någon patentmodell som förklarar kvinnligt engagemang i fascistiska rörelser.

Eftersom en av Durhams utgångspunkter är att det inte går att definiera en fascistisk kvinnoyn, något han även visar i boken, blir också en av hans slutsatser att fascismen inte har ett idealtypiskt kvinnoideal, utan att detta skiftar med den ideologiska kontexten och i tid och rum. Genomgående är i princip bara en grundläggande komplementär syn på könen som dessutom kan se väldigt olika ut. En viktig faktor är här under mellankrigstiden huruvida kvinnofrågan i den fascistiska kontexten kopplades samman med en befolkningsfråga eller inte, och här framträder ytterst intressanta skillnader mellan Tyskland, där kvinnofrågan och befolkningsfrågan var intimt förbundna, och Storbritannien, där någon sådan sammankoppling inte skedde.

I sitt slutkapitel lyfter Durham fram en viktig poäng som egentligen är allmängiltig för fascismforskningen i stort, nämligen att det på inget sätt är gi-

vet att Nazityskland är att betrakta som det mest typiska exemplet på fascism bara för att den tyska nationalsocialismen kom att bilda grunden för den starkaste fascistiska regimen. Det är med andra ord inte alls givet att den tyska nazismens kvinnoyn och formerna för det kvinnliga engagemanget i Tyskland är det vi främst skall jämföra med. Det kan till och med vara så att det omvända förhållandet råder – att det tyska exemplet egentligen är så otypiskt att det snarare bör betraktas som ett undantag. Utifrån de något begränsade jämförelser Durham gör mellan Tyskland, Italien och Storbritannien under mellankrigstiden lyckas han ändå övertyga om att detta spår kan vara värt att följa vidare. Detta är även väl värt att lägga på minnet vid studier som behandlar länder som ännu inte har undersökts systematiskt, däribland Sverige.

Durham ställer ytterligare en viktig tentativ fråga, nämligen om det är så att det inte finns en entydig kvinnobild inom fascismen utan flera, kan det då också vara så att det finns olika manligheter representerade? Och, återigen, kan det vara så att det inte heller här är det tyska exemplet som skall utgöra vår främsta referenspunkt? I sammanhanget pekar Durham på att det här finns eftersatta forskningsområden både vad gäller ideologiska konstruktioner av manlighet respektive kvinnlighet inom fascismen och hur dessa ideal implementerades såväl i den egna organisationen som, i förekommande fall, i praktisk politik.

Durhams arbete har många förtjänster, men tyvärr lider det av samma brist som ovan påpekats vad gäller Claudia Koonz – att analysen av de fascistiska kvinnorna i stort, även om Durham beredvilligt ger flertalet av dem erkännandet av att ha gjort ett aktivt och medvetet val när de gått in i de fascistiska rörelserna snarare än att bli inlurade, ideologiskt sett begränsas till den förment kvinnliga sfären. Durham är med andra ord primärt intresserad av vad kvinnliga fascisterna har att säga om sig själva, om familjen som institution, om förhållandet mellan könen, och så vidare. Detta är synd, eftersom respekten för det historiska källmaterialet, och därmed förutsättningarna för verkligt god historisk forskning, knappast kan sägas vara fullständig förrän de kvinnor som aktivt valde, och fortfarande väljer, fascismen tillåts framträda i helfigur.

I detta sammanhang framstår Julie V Gottliebs arbete *Feminine Fascism. Women in Britain's Fascist Movement 1923–45* som en frisk fläkt, eftersom Gottlieb gör just detta. Hon pekar bland annat på att många kvinnor gick in i den brittiska fascismen på grund av dess nationalism och dess korporativistiska ekonomiska politik och långtgående socialpolitiska krav, men också,

mot slutet av 1930-talet, på grund av att de brittiska fascisterna inom British Union of Fascists (BUF) mycket tydligt tog ställning mot en brittisk inblandning i det världskrig som var under uppsegling. Detta ställningstagande faller tillbaka på den traditionella brittiska isolationismen, och BUFs ledare Sir Oswald Mosley och hans anhängare menade följaktligen att Storbritannien inte skulle blanda sig i konflikterna i Kontinentaleuropa, utan istället lägga sina resurser på att bevara det sönderfallande imperiet.

Gottliebs bok är en omarbetad version av hennes doktorsavhandling, och präglas av att den har en närhet till och ger utrymme för källmaterialet, utan att för den skull urarta till blott och bart en excerptsamling. Gottliebs arbete är innehållsrikt och spännande, och erbjuder en fascinerande inblick i den kvinnliga sfären inom den brittiska fascismen under mellankrigstiden. Den täcker in det mesta, från den lätt excentriska Rotha Lintorn-Orman och hennes skapelse British Fascisti till det kvinnliga inflytandet i och kvinnornas betydelse för Mosleys BUF. Gottlieb skildrar också erfarenheterna hos det knappa hundratal BUF-kvinnor som från 1940 internerades tillsammans med sina manliga partikamrater med stöd av den så kallade Defense Regulation 18B, utpekade som fiender till den brittiska kronan.

Gottlieb diskuterar såväl det faktiska kvinnliga engagemanget och dess organisering, som synen på förhållandet mellan manligt och kvinnligt inom den brittiska fascismen, och åtskilliga av de iakttagelser Gottlieb gör är mycket intressanta. Hon diskuterar exempelvis huruvida den brittiska fascismen kan sägas ha en patriarkal grundsyn, och hennes slutsats är att den, tvärt emot vad man kanske skulle kunna tro, inte kan beskrivas som patriarkal. Denna slutsats drar Gottlieb efter att ha undersökt vilken typ av manlighet det är som konstrueras, och hon kan här visa att den brittiska fascismen saknar patriarkala ideal. Istället är det ett ungdomligt mansideal som lyfts fram vilket får som konsekvens att det snarare är den mer egalitära kamratskapen under en självvald och självklar ledare (läs Sir Oswald Mosley) än den patriarkala hierarkin som får stå som modell för den brittiska fascismens samhällsvision. Och detta får också betydelse för kvinnobilden och idealförhållandet mellan könen.

Nu bör det noteras att den brittiska fascismen under mellankrigstiden intog något av en särställning vad gäller kvinnligt engagemang. Av BUFs medlemmar var cirka 25 procent kvinnor, vilket är en hög siffra även om man jämför med etablerade partier under samma tid. Partiet ställde sig tidigt positivt till kvinnlig rösträtt, och på de kandidatlistor som partiet ställde upp med i

parlamentsvalet 1935 var 10 procent av kandidaterna kvinnor, att jämföra med 6,3 procent för Labourpartiet, 6,8 procent för liberalerna och endast 3,2 procent för de konservativa i samma valomgång.

Det kvinnoideal som framtonar inom BUF utgörs av en i många avseenden stark kvinna. Idealkvinnan var inte bara mentalt stark och självupppoffrande, hon skulle även vara fysiskt vältränad, vilket kan förklara varför kvinnorna inom BUF regelbundet tränade jujutsu. Det starka kvinnoidealet märks också inom organisationen, där kvinnorna, vid sidan av att bedriva propagandarbete genom att knacka dörr, även deltog som mötesvärdar med den speciella uppgiften att bokstavligt talat neutralisera kvinnliga motståndare ur det kommunistiska lägret om detta skulle behövas. Den brittiska fascismen hade också en direkt koppling till den militanta suffragettrörelsen, och Gottlieb ägnar stort utrymme åt att diskutera hur det arv från suffragettrörelsen som fanns inom BUF personifierat av Norah Elam, Mary Richardson och Mary Allen faktiskt såg ut.

Detta är kanske den allra intressantaste delen av Gottliebs bok, och i ett svenskt perspektiv finns en intressant parallell i Sigrid Gillner, som i mitten av 1930-talet gick in i det ultranationalistiska Sveriges Nationella Förbund efter att ha varit aktiv inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet och också suttit som riksdagsledamot för socialdemokraterna. Det som blir uppenbart i Gottliebs empiriskt mycket gedigna framställning, är att den brittiska fascismen samlade en hel del kvinnor som var missnöjda med de resultat emancipationsrörelsen lyckats åstadkomma. De var särartsfeminister som i stor utsträckning kände sig lurade på sin kvinnlighet av den liberala demokratin, och de menade att den verkliga emancipationen, där kvinnor och män värderades lika men tilläts vara olika, ännu återstod att genomföra. Och för dessa kvinnor var fascismen ett möjligt verktyg för att förverkliga denna "emancipation från den liberala emancipationen".

Gottlieb diskuterar även om den brittiska fascismen inom BUF, i och med att den dels förespråkade kvinnlig rösträtt, dels innehöll det emancipatoriska drag som diskuteras ovan, kan beskrivas som feministisk. Denna fråga besvarar hon dock nekande, eftersom feminismen är alltför sammankopplad med egalitär liberalism, likhetstänkande och ett demokratiskt samhälle för att kunna appliceras på fascismen. Istället väljer hon att tala om en feminin fascism. I detta sammanhang bör det också nämnas att Gottlieb är en av få forskare som påpekar att det faktum att fascismen ville begränsa den kvinnliga rösträtten och kvinnans inflytande i politiken knappast kan ses som sig-

nifikant för en fascistisk misogyn traditionalism, eftersom samma inskränkningar drabbade män och hänger ihop med att fascismen är en antidemokratisk ideologi som motarbetade liberala värderingar.

Gottlieb befinner sig långt ifrån den traditionella feministiska reduktionistiska synen på förhållandet mellan kvinnor och fascism, men tyvärr lyckas hon ändå inte dra de riktigt utmanande slutsatserna av sitt material till följd av att hennes teoretiska underbyggnad vad gäller fascismen som sådan är bristfällig. Istället för att använda sig av resultaten från det senaste decenniets snabba utveckling inom detta fält, faller hon tillbaka på Ernst Noltes negativa definition av fascismen från 1960-talet, vilket är mycket synd. Det finns i hennes undersökning passager där hon konstaterar att fascismen för många kvinnor utgjorde en slags tredje väg i politiken, mellan kapitalism och socialism, och hon lyfter också fram att fascismen erbjöd en ny möjlighet och hade potentialen att skapa ett nytt kvinnoideal, där kvinnor fick möjlighet att prioritera "their national, regional, imperial, racial identities above the sense of being members of a women's community" (274).

Men eftersom hon inte har sammanhanget fullt klart för sig, missar hon att vad dessa kvinnor (och män) faktiskt talar om och strävar efter, är en alternativ emancipation och en radikal omvärdering (i förhållande till den liberala emancipationen) av förhållandet mellan könen som inte är traditionalistisk utan tvärtom i allra högsta grad revolutionär, även om den har sin förankring i ett komplementärt särartstänkande. Dessa brister till trots är Gottliebs bok ytterst läsvärd och mycket tankeväckande, och den innehåller många uppslag till spännande och nyskapande forskning inom detta fält.

Detsamma kan inte sägas om Jill Stephensons *Women in Nazi Germany*. Denna bok, vilken är ett försök från Stephensons sida att ge en bred bild av skilda kategorier kvinnors villkor i Nazityskland, känns hopplöst reduktionistisk och har en fadd smak av 1970-tal, även om den är helt nyskriven. Att Gottlieb missat en del viktig teoretisk litteratur må vara förståeligt eftersom boken är en putsning av hennes avhandling. Men att Stephenson, som vid det här laget är en mycket etablerad forskare, inte bemödar sig om att ta ställning till den nyare litteraturen inom fältet är betydligt allvarligare. Istället för att gå i klinch med den utmaning som den nyare teoribildningen inom fascismforskningen i stort borde utgöra, ägnar hon sig åt att angripa Claudia Koonz. Hon har inte heller förhållit sig till Durhams ovan diskuterade bok, vilken hon borde ha haft att tillgå.

Stephensons bok är bra att slå i för den som behöver snabba fakta om kvin-

nors situation i Nazityskland, men till så mycket mer kan den inte användas. Stephenson kan inte tillhandahålla en rimlig förklaring till varför kvinnor valde att stödja den tyska nationalsocialismen, och hennes kapitel om nazismen som ideologi är ytterst torftigt. Nu ska det dock sägas till Stephensons försvar att hon faktiskt inte ser kvinnor som ett överordnat kollektiv i Nazityskland, utan även lyfter fram andra aspekter, exempelvis klass. Hon diskuterar också de fundamentalt skilda förutsättningar som fanns mellan de kvinnor som betraktades som ariska och biologiskt värdefulla, och dem som inte gjorde det.

Hon diskuterar också vad i Nazitysklands historia som skulle kunna betraktas som specifikt för just denna regim, och vad som kan ses som tids-typiskt. Det som är slående i detta resonemang är att merparten av de förtryckande strukturer som drabbade tyska kvinnor under mellankrigstiden och krigsåren knappast var värre än de som drabbade kvinnor i demokratiska stater, och att de kvinnor som drabbades allra hårdast av den nazityska terrorn faktiskt inte drabbades primärt för att de var kvinnor – även om det här finns tydligt könsrelaterade mönster – utan för att de tillhörde en ras-ideologiskt definierad "mindervärdig" grupp: judar, romer, slaver, asociala, "sinnessvaga", eller liknande.

För den som vill veta hur den traditionella historieskrivningen om förhållandet mellan kvinnor och fascism ser ut är Stephensons bok ett mycket bra åskådningsexempel. För den som istället vill få en intellektuell utmaning och dessutom uppslag till intressanta frågeställningar för vidare forskning inom fältet, är Gottlieb att rekommendera. Det finns nämligen mycket kvar att göra, och kanske ska vi också ta till oss Martin Durhams avslutande påpekande att det inte bara är fascismen och kvinnligheten som behöver undersökas vidare, utan även fascismen och manligheten. Kanske är det inte helt otänkbart att fascismens manlighetsideal till och med har utgjort ett minst lika stort fångelse som motsvarande kvinnoideal.

All viruses, including SARS-CoV-2, the virus that causes COVID-19, change over time. Most changes have little to no impact on the virus's properties. However, some changes may affect the virus's properties, such as how easily it spreads, the associated disease severity, or the performance of vaccines, therapeutic medicines, diagnostic tools, or other public health and social measures. WHO, in collaboration with partners, expert networks, national authorities, institutions and researchers have been monitoring and assessing the evolution of SARS-CoV-2 since January 2020. During late 2020, the emergence of variants that posed an increased risk to global public health prompted the characterisation of specific Variants of Interest (VOIs) and Variants of Concern (VOCs), in order to prioritise global... Start by marking "Fascismen och nazismen i Sverige 1920-1940" as Want to Read: Want to Read savingâ€¦
Want to Read. See a Problem? We'd love your help. Let us know what's wrong with this preview of Fascismen och nazismen i Sverige 1920-1940 by Eric WÃ¥renstam. Problem: It's the wrong book It's the wrong edition Other. Kungen i Egypten talade med dem som fÃ¶rlÃ¶ste de hebreiska kvinnorna, en av dem hette Sifra och den andra Pua, och han sade: "Se efter vad de hebreiska kvinnorna fÃ¶rder, nÃ¥r ni fÃ¶rlÃ¶ser dem: Om det Ã¥r en son sÃ¥ dÃ¶da honom, om det Ã¥r en dotter sÃ¥ lÃ¥t henne leva." Men barnmorskorna fruktade Gud och gjorde inte som den egyptiske kungen hade befallt dem utan lÃ¥t barnen leva. DÃ¥ kallade kungen till sig barnmorskorna och sade till dem: "VarfÃ¶r har ni gjort pÃ¥ detta sÃ¥tt och lÃ¥tit barnen leva?" Barnmorskorna svarade farao: "Hebreiska kvinnor Ã¥r inte som egyptiska. De Ã¥r livskraftiga, och innan barnmorskan kommer till dem har de fÃ¶tt." Och Gud lÃ¥t det gÃ¥ vÃ¥r barnmorskorna, och folket fÃ¶rkades och blev mycket talrikt.